

Naučna kritika

UDC:

811.163.41'272(049.32)

811.163.41'373.237:305055.1/.2(049.32)

305-055.1/.2(497.11)(049.32)

Svetlana E. Tomić*

Alfa BK Univerzitet

Fakultet za strane jezike

Beograd

VIBRANTNOST SRPSKOG JEZIKA I SLOŽENOST JEZIČKE STVARNOSTI

(Svenka Savić i Marjana Stevanović, Vodič za upotrebu rodno osetljivog jezika u javnoj upravi u Srbiji, Beograd: Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Misija OEBS-a u Srbiji, 2019)

Lingvistkinja i profesorka emerita Univerziteta u Novom Sadu, Svenka Savić, i lektorka, novinarka lista *Danas* i filološkinja Marjana Stevanović, koja je i masterirala na programu Rodnih studija na ACIMSI Univerziteta u Novom Sadu, stručnoj i široj javnosti su poznate kao feminističke lingvistkinje, koje odlično poznaju probleme planiranja jezika i aspekte upotrebe rodno osetljivog srpskog jezika. Kao starija istraživačica lingvistike, psiholingvistike i feminističke lingvistike, Svenka Savić iza sebe ima mnogo studija, naučnih radova i nagrada, dok se doprinosi mlađe kolegince, Marjane Stevanović, mogu sagledavati u ispitivanju upotrebe rodno osetljivog jezika u medijskoj praksi (što je bila tema njenog specijalističkog rada), kao i u predanom obaveštavanju šire javnosti o rodnoj ravnopravnosti, skrivenoj istoriji književnica i

* tomic.svetlana@gmail.com

umetnica iz prošlosti i problemima kanonizacije.¹ Za jedan svoj novinski tekst Stevanović je nedavno dobila nagradu kancelarije Poverenika za zaštitu ravnopravnosti.

Savić i Stevanović su uočile potrebu za priručnikom koji je namenjen zaposlenim osobama u javnoj upravi i tako je nastao *Vodič za upotrebu rodno osetljivog jezika u javnoj upravi u Srbiji*. Osim „Predgovora“, knjiga sadrži sedam delova: „Uvod“, „O jeziku“, „Predlog pravila za upotrebu imenica za zanimanja i titule žena“, „Preporuke za primenu u neposrednoj praksi“, „Spisak zanimanja, zvanja i titula“, „Rečnik“ i „Literatura“.

U „Uvodu“, autorke *Vodiča* su objasnile osnovni pojam „rodna ravnopravnost“. Skrenule su pažnju da je ovo treća knjiga koja se, u istoj godini, pojavljuje sa sličnim ciljevima. Dok je prema primarnim ciljevima *Vodič* bliži *Priručniku za upotrebu rodno osetljivog jezika* koji potpisuju Hristina Cvetičanin Knežević i Jelena Lalatović, sa drugom knjigom, *Priručnik za uvođenje rodne perspektive u nastavu srpskog jezika za prvi ciklus obrazovanja* Jelene Stefanović i Saše Glamočak, *Vodič* udružuje stručne napore povećanja svesti o važnosti postojanja rodne perspektive u javnoj komunikaciji i službi.²

U drugom delu knjige, Svenka Savić i Marjana Stevanović definisale su standardni jezik i njegove korisnike. Podsetile su čitaoce na činjenicu da „granica između normiranog i nenormiranog sloja srpskog jezika nije tako jasna, jer je mnogo toga ostalo da se normativno odredi“ (9). Autorke su opisale etape procesa standardizacije i naglasile su da „o procesu standardizacije brinu svi u jezičkoj

¹ Sažeta verzija njenog master rada publikovana je i dostupna na internetu: Marjana M.Stevanović, „Rodno osetljiv jezik u medijskoj praksi u Srbiji“, *Filolog*, br. 19(2019): 64-81

<https://filolog.rs.ba/index.php?journal=filolog&page=article&op=view&path%5B%5D=305> Videti i celovitu verziju : Marjana Stevanović, *Kontroverze standardizacije rodno osetljivog srpskog jezika* (Novi Sad:Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, ACIMSI, 2017).

² Hristina Cvetičanin Knežević i Jelena Lalatović *Priručnik za upotrebu rodno osetljivog jezika* (Beograd: Centar za ženske studije, 2019); Jelena Stefanović i Saša Glamočak *Priručnik za uvođenje rodne perspektive u nastavu srpskog jezika za prvi ciklus obrazovanja* (Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlada Republike Srbije, 2019). Obe knjige su slobodne za preuzimanje sa interneta.

zajednici, naročito institucije“ (11). Savić i Stevanović napominju da se tokom dužeg vremena odvija diskusija o opravdanosti korišćenja forme ženskog roda. Značajno je što su uputile na vezu proboja žena u politiku i upotrebu novih imenica ženskog roda koje označavaju njihovu javnu funkciju zbog čega danas postoje normirani nazivi funkcija žena poput „premijerka“, „poslanica“, „kancelarka“.

Autorke *Vodiča* zagovaraju mišljenje da proces normiranja rodno osetljivog jezika treba da bude stvar dogovora i razgovora među stručnjacima i stručnjakinjama, kao i rezultat osluškivanja svih članova jezičke zajednice. One često naglašavaju da svaki govornik i govornica mogu doprineti procesima normiranja jezika. Isto tako upozoravaju i na stavove „muške akademske elite“ i autore normiranog pravopisa koji se oglašuju o zahtevе za promenu jezika, i ne regulišu ovu problematiku koju potvrđuju i priložene duhovite fotografije sa oglasnim natpisima.

Veoma je važno što Savić i Stevanović podsećaju čitaoce da normativni okvir rodno osetljivog jezika nije sistematično sproveden. Autorke skreću pažnju da postoji određen broj institucija koje su podržale normirane nazive funkcija žena: preporuke ombudsmana, preporuke Koordinacionog tela za rodnu ravnopravnost, preporuke Ministarstva za rad, kao i usvojena Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost 2016-2020 Vlade Republike Srbije „prema kojoj je korišćenje rodno osetljivog jezika obavezno u svim domenima službene upotrebe – u administraciji, medijima, institucijama obrazovanja“ (13). No, isto tako, postoje i otpori unutar pojedinih institucija, kao što je vojska, koja je najpre podržala preporuku poverenice za zaštitu ravnopravnosti i počela da upotrebljava ženske forme za zvanja i činove, ali je od 2015. uvela novo pravilo službe kojim je stvari vratila na staro. Na primer, čin „kapetanka“, zamenjen je imenovanjem „gospođa kapetan“ (21).

Svenka Savić i Marjana Stevanović podsećaju na činjenicu da je srpski jezik po svojoj prirodi rodno osetljiv. Upozoravaju da postoji nedovoljno poznavanje veze roda i jezika i opravdano ukazuju na naučni doprinos feminističkih lingvistkinja koje su inicirale normiranje rodno osetljivog jezika. Autorke su objasnile terminološke razlike prisutnih sintagmi u govornom i pisanom srpskom jeziku. „Rodno *osetljiv* jezik odnosi se na iznalaženje jezičke forme kojom se pokazuje važnost rodne perspektive u odnosu na osnovnu ideologiju o jeziku koja treba da odrazi *delatnost* u kontekstu. Termin rodno *diferenciran* jezik više insistira na uvažavanju razlika između muške i ženske forme, koje jezikom treba dosledno da sitičemo. Rodno *korektan* termin bi podrazumevao da postoji već uspostavljena norma upotrebe te se koreknim smatra ono što je rodno već osetljivo, ovladalo upotrebom, postalo neprimetno.“ (23, naglašavanja potiču iz originalnog teksta).

Autorke se obraćaju prevashodno zaposlenim ljudima u javnoj upravi, na svim nivoima, od lokalnih jedinica, preko pokrajinskih do republičkih, jer smatraju da su oni aktivni činioci promena i nosioci kreativnih mogućnosti jezika. Svojim najnovijim projektom ponudile su jezička rešenja za nazive zanimanja i titula žena kako bi se ostvarila vidljivost žena na različitim društvenim položajima i dekonstruisali patrijarhalni kulturni obrasci. Pomoću relevantno odabranih primera iz štampe autorke *Vodiča za upotrebu rodno osetljivog jezika u javnoj upravi u Srbiji* su pokazale u kojoj meri se u štampanim medijima odbija afirmisanje žena na važnim društvenim položajima. Na primer, ne piše o „pukovnicama“ i „hirurškinjama“, već se, počev od naslova, u javnost šalje „stereotip da su žene nesnalažljive u pojedinim zanimanjima, što za krajnju posledicu može imati diskriminaciju žena prilikom zapošljavanja u određenim 'muškim' zanimanjima.“ (18).

Treći deo knjige sadrži predlog pravila za upotrebu imenica za zanimanja i titule žena. Na primerima se opisuju različite jezičke mogućnosti i skreće se pažnja na postojanje više izbora, u zavisnosti od namere autorke ili autora teksta i samog konteksta. Savić i Stevanović upozoravaju na brojne primere iz štampe u čijim se naslovima koriste socijalni femininativni za podsemvanje ženama, ili za podvlačenje neprihvatljivosti ponašanja neke žene (27). Autorke zato ispisuju preporuke koje se tiču preformulacije sadržaja i namere; daju jasne napomene o načinima imenovanja više profesija i titula, ili usmeravanju pažnje sa osobe na instituciju; objašnjavaju primere seksističkih fraza i upućuju čitaoce na različite mogućnosti prevazilaženja diskriminatornog jezika, itd. One opisuju i preporuke za neverbalno ponašanje, a osvrću se i na pravila komunikacije na internet portalima javne uprave i forme obraćanja u elektronskoj prepisci. Mišljenja su da se jezikom može postići rodna ravnopravnost i da radi demokratizacije društva treba sa više pažnje i odgovornosti koristiti različite jezičke mogućnosti. Dale su veoma korisne napomene za prevodioce i prevoditeljke sa engleskog i nemačkog jezika, kao i za autore i autorke testova za prijemne ispите osnovnih i srednjih škola, anketa, plakata, TV odjavnih špica, programa naučnih konferencija i sl. U ovim poslednje navedenim tekstovima, žene su najčešće označene imenicama muškog roda, čak i kada su svojim zanimanjem zastupljene u velikom broju.

Iz ovih sadržaja pažljivi čitaoci mogu da uoče višeslojnost materije koju autorke *Vodiča* sugerišu kao potrebnu za dalju jezičku analizu. Na primer, u srpskom jeziku nisu još uvek normirana rešenja naziva za LGBT populaciju. Autorke takođe uviđaju i potrebu za pisanjem rodno osetljivog bon-tons za žene na pozicijama moći u lokalnoj samoupravi. One ukazuju i na nove imenice („bloggerka“, „inflenserka“), ali i na gubljenje starih naziva zanimanja iz upotrebe („pralja“, „milicajka“) dodatno osvetljavajući razloge takvih promena, ni jednog trena ne odustajući od neprekidnog suočavanja sa predrasudama niti od borbe protiv diskriminacije. Zašto je prihvatljivo

upotrebljavati reč „čistačica“, ali ne i „istraživačica“? Kakvim se sve izgovorima opravdavaju oni koji insistiraju na upotrebi imenica zanimanja i titula za žene u muškom rodu?

U ovoj knjizi, Svenka Savić i Marjana Stevanović nastavile su svoja prethodna istraživanja i preporuke.³ One nisu samo ponudile i razradile neka jezička rešenja. U petom delu knjige, sačinile su „Spisak zanimanja, zvanja i titula“ u kojem su, za razliku od Hristine Cvetičanin Knežević i Jelene Lalatović, upisale više mogućih varijanata za socijalne femininative.⁴ Osim toga, predstavile su podatke sistematizacije radnih mesta grupe velikih preduzeća iz 2011. Napravile su i upitnik koji zaposleni u javnoj upravi mogu preuzeti, prikazale su i rezultate ankete prema kojoj se dobija uvid u korišćenje socijalnih femininativa među lingvistkinjama i ženskim osobama drugih profesija. Ti dodatni sadržaji razlikuju *Vodič za upotrebu rodno osetljivog jezika u javnoj upravi u*

³ Videti npr. Svenka Savić, „Jezik i pol (II): Istraživanja kod nas“, *Ženske studije* br.2/3 (1995) <https://www.zenskestudie.edu.rs/izdavastvo/elektronska-izdanja/casopis-zenske-studije/zenske-studije-br-2-3/261-jezik-i-pol-ii> Svenka Savić, *Žena skrivena jezikom medija: kodeks neseksističke upotrebe jezika* (Novi Sad: Futura publikacije, 2004); *Rod i jezik*, priredile Svenka Savić, Marijana Čanak, Veronika Mitro i Gordana Štasni (Novi Sad : Ženske studije i istraživanja : Futura publikacije, 2009); Marjana Stevanović, „Može li srpski jezik postati rodno osetljiv jezik“, *Danas*, 10.02.2012. <https://www.danas.rs/nedelja/moze-li-srpski-jezik-postati-rodno-osetljiv-jezik/>; Marjana Stevanović, „Klajn: Političare ne zanima jezička kultura“, *B 92*, 13.10.2014. https://www.b92.net/info/intervju/index.php?yyyy=2014&nav_id=911201; Marjana Stevanović, „Nijedno ministarstvo ne zanima jezička politika“, *Danas*, 13.10.2014 <https://www.danas.rs/drustvo/nijedno-ministarstvo-ne-zanima-jezicka-politika/>; Marjana Stevanović, „Žene u nauci », *Danas*, 09. februara 2015. <https://www.danas.rs/kultura/zene-u-nauci/>; Marjana Stevanović, „Zašto SANU briše žene iz jezika“, *Danas* 13.10.2017. <https://www.danas.rs/drustvo/rodna-ravnopravnost/zasto-sanu-brise-zene-iz-jezika/>; Marjana Stevanović, „Srpski jezikoslovci uporno degradiraju stručnost feminističkih znanstvenica“, *Voxfeminae*, 25.06.2018. <https://voxfeminae.net/pravednost/srpski-jezikoslovci-uporno-degradiraju-strucnost-feministic-kih-znanstvenica/>

⁴ U osmom delu svoje knjige, Hristina Cvetičanin Knežević i Jelena Lalatović su osim imenica za zvanja, zanimanja i titula žena, ponudile i spisak imenovanja žena.

Srbiji Svenke Savić i Marjane Stevanović od *Priručnika za upotrebu rodno osetljivog jezika* Hristine Cvetičanin Knežević i Jelene Lalatović.

U tabelarnom prikazu imenica za zanimanja, zvanja i titula žena kod Savić i Stevanović se može primetiti odsustvo varijanata za neke socijalne femininative, što može poslužiti kao inspiracija drugima da se dalje pozabave tim pitanjem. Same autorke su često pozivale sve učesnike jezičke komunikacije na kreativna domišljanja ovih jezičkih pitanja pa se, u nekoj skoroj budućnosti, može očekivati dopuna ovog spiska. Poređenje socijalnih femininativa zastupljenih u *Vodiču* i *Priručniku* pokazuje raznovrsnost uključenog korpusa, kao i uzajamno dopunjavanje. Na primer, ako *Vodič* nudi imenice poput „autoprevoznica“, „didžejka“, „državna sekretarka“, „emerita“, *Priručnik* upisuje „admiralica“ i „admiralka“; „barmenka“, „berberka“, „boskerka“ itd. Postoje i neslaganja u predloženim imenicama. Na primer, dok Savić i Stevanović predlažu „đakonisa“, Cvetičanin Knežević i Lalatović sugerišu upotrebu imenice „đakonica“. Ili, ako Savić i Stevanović za imenicu „epidemiološkinja“ kao drugu formu upusuju imenicu „epidemiologinja“, Knežević i Lalatović smatraju da je prikladnija imenica „epidemiologica“, itd; ima i drugih primera. Na taj način, osim uzajamnog nadograđivanja sa *Priručnikom*, Savić i Stevanović otvaraju dijalog sa svojim predloženim izborima.

Vodič za upotrebu rodno osetljivog jezika u javnoj upravi u Srbiji je jednostavan i razumljivo napisan priručnik. Može potpomognuti češću i pravilnu upotrebu rodno osetljivog jezika, a to znači i umanjiti diskriminatorni govor, pisanje i izražavanje. Zbog niza preporuka o načinu komunikacije koji ne vređa i ne omalovažava žene, niti nedakevatno imenuje njihove različite funkcije u društvu i lična opredeljenja, knjiga se može oceniti kao veoma korisna za stručnu i širu javnost. Osim toga mogu se pohvaliti raznovrsnost rešenja, brojnost primera, osetljivost prema različitim i drugačijim činiocima društva, kulture, tehnologije komunikacije, otvorenost prema dijalogu i poziv za kreativnost. Svakako, *Vodič* predstavlja nužnu korekciju normativnog ignorisanja savremnih jezičkih pitanja i problema. Ono najvažnije: omogućava da se sagleda vibrantnost srpskog jezika i složenost jezičke stvarnosti, u čijoj se pozadini vidi raskorak između potrebe društva za demokratizacijom i otpora ključnih institucija da tu demokratizaciju podrže i pomognu.

Datum prijema: 25.08.2020.

Datum ispravki: /

Datum odobrenja: 25.08.2020.